

CORCÎ ZEYDÂN
İslâm Uygarlıkları Tarihi
CİLT 1

Tārihu't temeddünni'l-İslāmî

İletişim Yayınları 1023 • Tarih Dizisi 30

ISBN-13: 978-975-05-0268-2 • ISBN-13: 978-975-05-0267-5 (Tk. No.)

© 2004 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1-5. Baskı 2004-2016, İstanbul

6. Baskı 2019, İstanbul

EDITÖR Can Belge

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Serap Yeğen

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

CORCÎ ZEYDÂN

İslâm Uygarlıkları Tarihi

CİLT 1

Târihu't temeddünni'l-İslâmî

NOTLARLA GÜNÜMÜZ TÜRKÇE'SİNE ÇEVİREN
Nejdet Gök

CORCÍ ZEYDÂN 1861'de Beyrut'ta, Ortodoks mezhebine mensup fakir bir ailenin çocuğu olarak doğdu. İlk ve orta öğrenimini doğduğu topraklarda tamamladıktan sonra, Beyrut'ta Amerikan Koleji'nde tıp eğitimine başladı; ancak eğitimini tamamlamadı. Daha sonra Kahire'ye yerleşti; bir başka okulda tıp eğitimini tamamlamak istese de maddi sıkıntılar yüzünden eğitimini yarıda bırakmak zorunda kaldı. Edebiyat, tarih ve dil konuları üzerinde yoğunlaştı. 1884'te *ez-Zaman* gazetesinde çalışmaya başlayan Zeydân, 1885'te Beyrut'a dönünce "Doğu Bilimler Akademisi"nin faal üyeliğine seçildi. Arap dili ve edebiyatı alanındaki ilk eseri 1886'da Beyrut'ta yayımlandı. Oldukça faal bir kişi olan Zeydân, 1886'da İngiltere, Fransa ve İsviçre'yi içine alan Avrupa seyahatine çıktı ve bu ülkelerdeki belli başlı arşiv, kütüphane, müze ve üniversitelerde araştırmalar yaptı; ileri gelen bilim adamlarıyla tanıştı ve aynı yıl Mısır'a döndü. 1892'de, yaşamının sonuna kadar çalıştığı ve birçok makalesini bizzat yazdığı *el-Hilâl* dergisini çıkarmaya başlayan Zeydân, Arap edebiyatında yeni akımın öncüleri arasında yer aldı. İyi bir gazeteci olmanın yanında, özellikle tarih, Sâmi dilleri ve karşılaştırmalı dil bilimi konularında bilimsel Batı metoduna uygun çok sayıda esere imza atan yazar, 1914'te Kahire'de öldü. Başlıca eserleri şunlardır: *Târihu Mısır el-Hadis* (2 cilt), *Târihu't-temeddüni'l-İslâmi* (5 cilt), *Târihu'l-Arab kable'l-İslâm*, *Ensâbü'l-Arabi'l-kudemâ*, *Edebiyat ve Tarih Dersleri*, *Arapça Lügât Düzenleme Kuralları Târihi*, *Şark Meşhurlarının Biyografileri*. Bu eserlerin dışında Zeydân'ı başta Arap dünyası olmak üzere büyük üne kavuşturan kitapları, İslâm fetihlerinin başlangıcından Memlûklular devrine kadar, İslâm tarihinin ilk devirleriyle 18. ve 19. yüzyıllarda geçen olayları konu alan ve bazıları Türkçe'ye de çevrilmiş olan tarihî romanlardır.

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar.....	11
Yazarın Önsözü.....	13
Çevirmenin Önsözü.....	21

BİRİNCİ BÖLÜM

İslâm Öncesi Araplar ve Arap Yarımadası	35
Araplar ve Uygarlık.....	36
Hicaz Bölgesinde Cahiliyye Çağı.....	44
Câhiliyye Çağında Arap Hükûmetleri.....	47
Kâbe-i Muazzama, Ticaret ve Kureyş Kabilesi.....	48
İslâm'dan Önce Arapların Uyanış Dönemi.....	53

İKİNCİ BÖLÜM

Hz. Muhammed (s.a.v) (571-632)	
ve İslâm'ın Doğuşu	57
İslâm'a Çağrı.....	57
İslâmiyet'in Doğduğu Yıllarda İki Büyük Devlet:	
Rumlar ve İranlılar.....	70
İslâm'ın Yayılışı.....	79
Büyük Bedir Savaşı (17 Ramazan 2-13 Mart 634).....	80
Uhud Savaşı (Şevval ayı ortaları 3-Şubat 625).....	82
Hendek Savaşı (Şevval 5-Şubat 627).....	84

Mekke'nin Fethi (Ramazan 8-Ocak 630).....	88
El-Müellefetü Kulûbuhum (Kalpleri İslâm'a Isındırılanlar).....	90

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Râşid Halifeler ve Sonrası	95
Hulefâ-i Râşidîn (Râşid Halifeler Dönemi) (H. 11-40/M. 632-661).....	95
İslâm'ın ilk Yıllarında Yapılan Fetihler.....	100
İslâm Fetihlerini Kolaylaştıran Sebepler.....	105
Yermük Olayı (Mart 634).....	112
Fitne Olayı ve Hz. Osman'ın Şehit Edilmesi.....	119
Tahkîm (Hakem) Olayı (H. 37/M. 657).....	124
Emevîler (Ümeyye Oğulları Devleti) (H. 41-132/M. 661-750).....	129
Emevî Halifeleri.....	135
Abbâsiler (Abbas Oğulları Devleti) (H. 132-656/M. 749-1258).....	139
Endülüs Emevî Devleti (H. 138-422/M. 756-1031).....	145
Mısır'da Fâtımiler Devleti (H. 297-567/M. 909-1171).....	147

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İslâm Devletlerinde Yönetim	149
İslâm Devletleri, Vilâyetler ve Nüfusları.....	149
İslâm Devletinde Memuriyetler ve Hükûmet Daireleri.....	159
Hükûmet Dairelerinin Çoğalması ve Gelişmesi.....	163
Hilâfet: Mahiyeti - Şartları - Hukuku.....	165
Yavuz Sultan Selim'in Halifeliğinin Meşruluğu.....	168
Halifelere Bîat.....	169
Bîat ve Yemin Törenleri.....	171
Veliahda Bîat.....	173
Halifeliğin Alâmetleri.....	174
Kutsal Emanetler.....	179
Nükûd-ı İslâmiyye (İslâm Paraları).....	182
Darphâne.....	186
Valilikler.....	192
Valilerin Maaşları.....	200
Vezirlik, Yarı Bağımsız Hükümdarlık (Emiru'l-ümeralık) ve Saltanat.....	201

BEŞİNCİ BÖLÜM

Askerî Teşkilât	211
Askerlik ve Askerlik Tarihi.....	211
Roma Askerleri ve Ordu Yapısı.....	212
Araplarda Askerî Teşkilat ve Ordu.....	213
İslâmî Devirde Arap Olmayan Askerler.....	217
Dîvânü'l-Cümd (Ordu Divanı).....	219
Asker Maaşları.....	221
Asker Sayısı.....	226
Rütbeler ve Askerlik Çeşitleri.....	228
Askerî Geçit Törenleri.....	229
Askerin İkâmetgâh ve Kışlaları.....	231
Sancak veya Bayrak.....	233
Sancakların Rengi.....	235
Sancak Teslimi.....	236
Bando ve Mûsikî.....	238
Silahlar.....	238
Barutun İcadı.....	250
Savaşlarda Kullanılan Taktik ve Planlar.....	252
Kerâdis (Taburları).....	253
Ordugâhlar veya Kışlalar.....	257
Askerlikte Kullanılan Komutlar.....	257
Askerlikte Kullanılan Özel İşaretler (Parola).....	260
İslâm Devletinin Sınırları - Sugur ve Avâsim.....	261
İslâm'da Allah Yolunda Savaş'ın (Cihad) Önemi ve Yıllık Seferler.....	263
Donanmalar.....	265
Müslümanlarda Donanma.....	266
Tersâne (Dârü's-Sinâa').....	271
Savaş Gemilerinin Çeşitleri ve Donanım.....	272

ALTINCI BÖLÜM

Devletin Gelir Kaynakları ve Vergiler	275
Beytülmâl (Devlet Hazinesi).....	275
Sadaka.....	275
Ganimetler.....	278
Fey'.....	280

Cizye.....	282
Haraç.....	286
Devletin Haraçtan Topladığı Yıllık Gelir.....	291
Haracın Mültezimlere (Kesenekçi) İhale Olunması.....	293
Mukâataalar.....	296

YEDİNCİ BÖLÜM

Posta, İstihbârat, Adliye ve

Belediye Teşkilatları.....	299
Berit (Posta ve İstihbarat).....	299
Berit Yolları.....	302
Kaza (Yargı ve Yargılama) - Tarihî Gelişim.....	304
Şikâyet Divanları (Dîvanü'l-mezâlim).....	309
Adliye (Dâru'l-adl).....	312
Hisbe Teşkilâtı.....	313
Şurta (Zabıta).....	315

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Bürokrasi ve Memurlar.....	317
Yazı ve Yazışma Divanı (Divanü'l-inşâ').....	317
İmza, Derkenar ve Paraflar (Tevkî').....	320
Halifelerin Yazışma Formül ve Yöntemleri (Diplomatika Kuralları).....	324
İşaret, Alâmet veya Remz.....	325
Yazı Araç ve Gereçleri.....	327
Hâciblik (Mâbeyincilik-Teşrifatçılık).....	329
Nakîbü'l-Eşrâf'lık Kurumu.....	331
Tarîkat Şeyhliği Makamı (Tarîk-i Süfiyye Meşihati).....	332

DOKUZUNCU BÖLÜM

Ekonomi ve İdarî Yapılanma.....	335
Uygarlığın Dış Görünümü ve Kapsamı.....	338
İslâm Devleti'nin Malî Durumu.....	339
Abbâsiler Devleti'nin Kuruluş Nedenleri.....	366
Abbâsilerin Birinci Devrinde Devletin Refah ve Zenginliği.....	372
Abbâsî Vilayetlerinin Başkent ile İlişkileri.....	387
Abbâsî Devleti'nin Toplam Gelirleri.....	389
Abbâsî Devleti'nin Harcamaları.....	402

Diğer Devlet Gelirleri.....	424
Harcamaların Az Olmasının Nedenleri.....	430
Gerileme Devrinde Abbâsîlerin Serveti ve Gerilemenin Sebepleri.....	441
Araplar ve İranlılar.....	441
Türklerin Devlet Yönetimi Üzerindeki Etkileri.....	443
Gelirlerin Azalmasının Sebepleri.....	458
İlcâ' (Arazinin Halife ve Yakınları Adına Kaydettirilmesi).....	467
Emlâk-i Sultaniye (Sultan Mülkleri).....	469
Îgâr (Vergiyi Peşin ve Toptan Alarak Araziyi Haraçtan Muaf Tutmak).....	470
Abbâsîlerin Gerileme Devrinde Devlet Giderlerinin Artmasının Sebepleri.....	471
Vezirler.....	513
Müsâdere veya Özel Servete Devlet Adına El Koyma.....	519
Abbâsî ülkesi: Şehirler ve Halkın Serveti.....	531

ONUNCU BÖLÜM

İslâm Öncesi Bilim, Eğitim ve Kültür.....	549
İslâm'dan Önce Araplarda Bilim ve Eğitim.....	559

ON BİRİNCİ BÖLÜM

İslâmî Dönemde Bilim ve Eğitim.....	607
İslâmiyet'ten Sonra Araplarda Bilim ve Eğitim.....	607
İslâmî İlimler (Şer'î İlimler).....	643
Kur'ân-ı Kerim'in Kitap Halinde Toplanması.....	643
Kur'ân-ı Kerim'in Okunuşu (Kıraat).....	648
Kur'ân-ı Kerim'in Birey ve Toplum Üzerindeki Etkisi.....	650
Kur'ân Tefsirleri (Yorumları).....	653
Hadislerin Toplanması ve Yazılması.....	657
Fıkıh ve Kaynakları.....	665
Fukahâ (İslâm Hukukçuları).....	666
Rey ve Kıyas.....	668
Âlimlerin Halifeler Yanındaki Mevkileri.....	671
Dil Bilimleri.....	673
Edebiyat ve Dil.....	679
Basra ve Kûfe'de Edebiyat Bilginleri.....	680

Bağdat'ta Edebiyat Bilginleri.....	683
Belâgat-i İnşâ' (Güzel Söz Söyleme ve Yazma Sanatı).....	685
Tahrîr-i Mürâselât (Mektuplar Yazma).....	686
Tevkiât (Derkenarlar ve Paraflar).....	688
Kitap Yazımı.....	692
Seci' (Düz Yazıda Uyak).....	695

ON İKİNCİ BÖLÜM

İslâm Tarihi ve Kaynakları	699
Tarih.....	699
İslâm Tarihinin Kaynakları.....	703
Tabakât ve Magâzî.....	705
Genel Tarihler.....	708
Terâcim-i Ahvâl ve Mu'cemât (Biyografi ve Sözlükler).....	710
Tarih Kitaplarının Sayısı.....	712
İslâm Tarihçilerinin Kusurları.....	714
Coğrafya veya Takvîm-i Büldân.....	717
Müslümanlarda Coğrafya.....	720

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Edebiyat ve Şiir	725
İslâmiyet'ten Sonra Hitâbet.....	725
İslâmiyet'ten Sonra Şiir.....	731
Şâirler ve Arap Devletleri.....	736
Şiirlerin Toplanması ve Ravileri.....	738
Şâirlerin Sınıfları ve Dereceleri.....	741
İslâm'da Şairler ve Şiirleri.....	744
Şiirde Aruz.....	746
Şiir ve Devlet.....	748
Şiir, Halife ve Valiler.....	750
Şiirin Devlet Yönetimi Üzerindeki Etkisi.....	755
KAYNAKÇA.....	759

Kısaltmalar

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
a.g.t.	adı geçen tez
a. yazar	aynı yazar
b.	bin, ibn
bibl.	bibliyografya
bkz.	bakınız
Brockelmann, GAL	C. Brockelmann, <i>Geschichte der Arabischen Litteratür</i> , I-II; (Ar.) <i>Tarihu'l-edebi'l-ëarabi</i> , I-VI
Brockelmann, GAL <i>Supl.</i>	C. Brockelmann, <i>Geschichte der Arabischen Litteratür supplementband</i> , I-III.
BS	<i>Balkan Studies</i>
BSOAS	<i>Bulletin of the School of Oriental and African Studies</i> , (Londra)
c.	cilt
çev.	çeviren
def.	defter
der.	derleyen
DGBİT	<i>Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi</i> , I-XIV
dos.	dosya
DİA	<i>Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi</i>
DTCF	Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
EI	<i>Encyclopedia of İslâm</i> (2. baskı)
gös. yer	gösterilen yer
h.	hicrî
hak.	hakkında
haz.	hazırlayan
İA	<i>İslâm Ansiklopedisi</i>

<i>İFM</i>	<i>İktisad Fakültesi Mecmuası</i>
<i>JTS</i>	<i>Journal of Turkish Studies/</i> <i>Türklük Bilgisi Araştırmaları</i>
krş.	karşılaştırınız
m.	miladî
md.	madde
ng.	Nejdet Gök
nr.	numara
nşr.	neşreden
PRO	Public Record Office (İngiliz Devlet Arşivi)
RA	Royal Archives (İngiliz Kraliyet Arşivi)
<i>TD</i>	<i>Tarih Dergisi</i>
<i>TİEM</i>	Türk İslâm Eserleri Müzesi
<i>TOEM</i>	<i>Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası</i>
TSMA	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TSMK	Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi
TTK	Türk Tarih Kurumu
tür. yer.	türlü yerde, birçok yerde
<i>TV</i>	<i>Tarih Vesikaları</i>
TY	Türkçe Yazma
<i>VD</i>	<i>Vakıflar Dergisi</i>
vb.	ve benzeri
vd.	ve devamı
vrk.	varak
Yay.	Yayınları
zm.	Zeki Mugâmiz

Yazarın Önsözü

Corcî Zeydân, (1902-1906) yılları arasında yayımı yaklaşık beş yıl süren eserinin önsözlerinde birinci ciltten başlayarak özetle şunları söylemiştir:

“İslâm tarihinin en önemli genel tarihlerden biri olduğuna kuşku yoktur. Çünkü İslâm, eski tarihle yeni tarihi birleştiren bir bağıdır. Eski uygarlık, İslâm tarihi ile sona erer. Biz bu çalışmaya birkaç yıl önce başlamıştık. *El-Hilal* dergisinin yayımını sürdürürken boş vakit buldukça ileride detaylı bir tarih yazmak düşüncesiyle, elde ettiğimiz bilgileri bir tarafa kaydediyorduk. Bu konudaki azmimizi çeşitli vesilelerle birçok kez açıklamıştık. Böyle bir tarih kitabına ihtiyaç olduğu ortadadır. Bir dilci, kendi dil, millet, memleket, medeniyet, edebiyat ve gelenekleriyle ilgili tarihini elbette büyük bir istekle inceler. Zaten *el-Hilal*'de yayımladığımız İslâm tarihiyle ilgili yazılarla, okuyucunun dikkatini çekmek için bir zemin hazırlamıştık. Yazdığımız bu tarih kitabında da daha önce olduğu gibi, herkesin seve seve okuyabileceği kolay bir üslûp seçtik. Çünkü bir tarihçinin kendine özgü üslûbuyla yazılan kitaplardan - özellikle ilim ve maarif açısından henüz çocukluk devrinde bulunan memleketimizde- çok fazla hoşlanılmaz. Bu nedenle biz de ilim ve kültürel faaliyetlerin artması ve yayılması için kolaylık

göstermek zorundayız. Tarihsel romanların bu konuda en önemli malzemeyi oluşturduğuna kuşku yoktur. Şimdiye kadar tarihsel olaylarla ilgili altı roman yayımladım. Bu romanlar Abdullah İbn Zübeyr'in öldürülmesi ve halifelüğün Abdülmelik bin Mervan'a geçmesine kadar, İslâm tarihinin en önemli olaylarını tasvir eder. Okuyuculardan gördüğüm rağbet ve teşvikler bu konuda daha derin ve geniş araştırma yapmama neden oldu. İslâm uygarlığının günümüz Avrupa uygarlığıyla ne derece bir bağı ve alâkası olduğunu ifade eden bazı eserleri inceledim ki, bunlardan bazılarının yazarları bu âcizden görüş ve değerlendirme istemişlerdi. İşte bu arzu ve rağbete güvenerek *el-Hilal* dergisinin 13. yılına bir ek olarak İslâm Uygarlığı ve onun Batı Uygarlığı ile ilgisi hakkında bir eser yazmayı uygun gördüm. *Aslında, bir milletin gerçek tarihi, o milletin uygarlık tarihinden ibarettir. Özellikle İslâm tarihini yazarken Arap tarihçilerin takip ettiği yol gibi, o milletin yalnız savaş ve fetih tarihi değildir. Arap tarihçiler genellikle olayları, hiçbir ayırım yapmaksızın, olduğu gibi kaydediyorlardı. O olayların akla ve mantığa uygun gelmesi ve tarihi gerçeklerin zihinde daha güzel yer alması için sebeplerine, birbiriyle olan ilgi ve ilişkisine pek önem vermiyorlardı. Bununla birlikte onları suçlamıyor ve mazur görüyoruz. Çünkü, tarihi olayları derinlemesine incelemek ve araştırmak bir sonuç ortaya çıkarır. O sonuç da kuşkusuz bir hükmü ortaya koyar. Hüküm de doğal olarak bir tarafın lehine veya aleyhine karar vermeyi gerektirir. Olayları tarafsız bir şekilde yazarak, çağdaş görüşler ve gruplar arasında kendilerini zor bir duruma düşmekten korumuş ve kaçınmışlardır. Bu yüzden o dönemin tarihçilerini mazur görmemiz gerekir. Buna ek olarak, bu yazarların daha başka mazeretleri olması da muhtemeldir. Çağımızda bizim için böyle bir endişe yoktur. Batı müsteşriklerinden vs.'den bir çoğu İslâm uygarlığının temel gerçeklerine ulaşım anlayabilmek için çok çaba harcamışlarsa da Arapça kaynak eserlerde, söz konusu uygarlık ve kültür hakkındaki bilgiler oldukça perişan ve dağınık bulunduğundan, mevcut derlemeleri öyle bir amacın gerçekleştirilmesinde yeterli görmedikleri için karar ve planlarından neredeyse vazgeçiyorlardı. Hatta bunun içindir ki,*

öyle bir kitap yazmaya başladığımızı duyurunca, onların ileri gelenlerinden bazıları bize mektup yazarak, oldukça zor ve zahmetli bir işi üzerimize almamızdan dolayı hayretlerini belirtmekten kendilerini alamamışlardı.

Aslında, bu amacımızı açıkladığımız günlerde, bu konuda bu derece geniş bilgilere ulaşabileceğimizi biz de ümit etmiyorduk. Bununla birlikte, edebiyat, tarih, siyaset vs. konularda Arapça kaynakları incelemeye başladık. Elimizden geldiğince ve imkânlar oranında her türlü çabayı sarf ettik. Tarih, fetihler ve takvimle ilgili kitaplardan, *İbnü'l-Esir*, *İbn Haldun*, *İbn Hallikân*, *Makrizi*, *Belâzuri*, *Ebu'l-Fidâ*, *Mesûdî*, *el-Makarrî*, *El-Fahrî*, *Es-Süyûtî*, *Yakut* vs. belli başlı kaynakları, edebiyat alanıyla ilgili kitaplardan; *El-Egânî*, *İbn Abd Rabbih* vs.'nin kitaplarını, tefsir, hadis ve fıkıh alanında, *Razî*, *Zemahşerî*, *Sahih-i Buhari*, *Mişkâtü'l-Mesâbih*, *El-Hidâye* vs., siyaset ve idareyle ilgili olarak; *Ebû Yusuf*, *Kudâme bin Ca'fer*, *Maverdî*, *İbn Haldun*'un *Mukaddime'si* vs. hemen her alanın otoritelerinden faydalanılmıştır. Bu orijinal yüzlerce kaynağın dışında konuyla ilgili Batı'daki Fransızca, İngilizce ve Almanca önemli eserlerden de faydalanılmıştır. Bunlardan bazıları; Gustave Le Bon'un, *La Civilisation des Arabs*'ı, *Hist. De Bas-Empire*, *Journal Asiatique* (series), A. Von Kremer'in, *Culturgeschichte des Orients unter den Chalifen*, Dr. Müller'in *Der Islam im Morgan und Abendland*, S. Lane-Pole'ün *The Mohammadan Dynasties*, Gibbon'un *Roman Empire*" adlı kitaplarıdır.

Orijinal adı *Târîhu't-temeddüni'l-İslâmî* (I-V, Kahire 1902-1906) olan bu eserinde C. Zeydân çeşitli dillerde yazılmış, yüzden fazla kaynak kullandığını belirtmiştir.

Bunlara ek olarak, yıllardır doğu tarih ve kültürü üzerinde çalışmamın da bu eserin ortaya çıkmasında büyük etkisi olduğu yine yazar tarafından kitabın önsözünde belirtilmiştir.

Zeydân, kitabının II. cildine yazdığı önsözde birinci ciltle ilgili basında çıkan takdir ve eleştirilerden şu şekilde söz eder:

"Geçen yıl bu mevsimde yayımladığımız I. cilt yayın dünyasında büyük yankılar uyandırmıştır. Gazeteler bu cilt hakkında övücü ve takdir dolu sözler söyledikleri gibi aynı zamanda

eleştirilerde de bulunmuşlardır. Mısır, Suriye, Avrupa, Amerika, İran ve Hindistan'dan araştırma ve incelemelere devam edip diğer ciltlerin de yayımlanması için bizi teşvik edip cesaretlendiren birçok mektup geldi. Hatta mektup gönderen önemli kişiler arasında bazıları, mevcut kaynakların azlığından dolayı İslâm uygarlığı konusunda böyle bir kitap yazılmasını imkânsız görürlerken, I. ciltin yayımlanmasından sonra bu düşüncelerinde yanıldıklarını itiraf etmişlerdir. Bu mektup ve cesaret verici destekler, üzerimize aldığımız bu görevin ne derece önemli olduğunu gösterdiği gibi arzu ve çabalarımızın artmasına da neden olmuştur. Ancak garip olan nokta şudur: Bu kitabı yazmaya başladığımız aylarda, yalnızca tek cilt dolduracak kadar bilgi bulabileceğimizi düşünürken, araştırma derinleştikçe bu düşüncemizin yanlış olduğunu anlamaya başladık. Tahminimizin tam aksine eldeki bilgilerin bir değil birkaç cilt dolduracak kadar fazla olduğunu gördük. İkinci cildi yazmaya başladığımızda konunun daha da genişlediğini, üç değil beş ciltte bile tamamlanamayacağını kestirdik. Kısacası bir sonraki cilde geçtikçe bu düşüncemiz sürekli değişti ve sonunda kitabın kaç ciltten oluşacağını kesin olarak tahmin etmenin çok zor olduğunu ve ancak kitap tamamlandıktan sonra cilt sayısının belli olacağına karar verdik.”

Zeydân ikinci cildin içeriği konusunda ana başlıklarla bilgi verdikten sonra:

“Kitabımızın birinci cildi yayımlandığı zaman çağın büyük âlimleri, kitabın önemini, içinde yer alan konuları araştırıp incelemenin ne derece zor olduğunu kabul ettikten sonra, aralarından bir kısmı bizi öven ve çalışmamızı alkışlayan yazılar yayımlamışlar ve bizi desteklemişlerdir. Bazıları da kaynaklarımızdan habersiz oldukları için kitabın bazı yönlerini eleştirmekten ve bizi hatalı davranmakla itham etmekten çekinmişlerdir. Bunun üzerine yapılan eleştirilerin kullandığımız kaynakları bilmemekten kaynaklandığını kanıtlamanın yanında, ilgili kaynaklara göndermeler yaparak cevap verdik. Bununla birlikte bazı gazetelerde kullandığımız kaynakları dipnotlarda göstermediğimiz ileri sürülerek başka eleştirel yazılar

da yayımlandı. Özellikle kaynaklar konusunda hatalı davranışımız yargısına varıldı. Oysa, bu konuda hata bizden değil, kendilerinden kaynaklanıyordu. Çünkü, biz kullandığımız kaynak eserlerin büyük bir kısmının adını kitabımızın giriş bölümünde yazmıştık. Kendi kafamızdan uydurup yazmadık. Eleştiricilerimiz o kaynaklara müracaat etselerdi bu eleştiriye yapma zahmetine girmezlerdi. Aslında, birinci cildi hazırlarken kaynakları sayfaların sonuna eklemeyi düşünmüştük. Ancak gereksiz yere sayfa kullanmamayı daha uygun bulduk. Bu nedenle dipnot kullanımından vazgeçmiştik. Metot olarak, bir görüşü beyan ederken veya bir olayı yazarken bazen bir bazen de daha fazla sayıda kitaptan alıntılar yapıyorduk. Sayfaların sonunda tüm bu kitapları not etmek sayfaların bir kısmının gereksiz olarak doldurulması demek değil midir? Aslında böyle yapmış olsaydık gereksiz eleştiri ve tartışmalardan da kurtulmuş olacaktık. Bununla birlikte gerek eleştiri, gerekse övücü yazılardan kalem erbabının o kaynakları belirtmemizi istediklerini de anladık. Bunun dışında fazilet ve irfan sahibi birçok kişi bile, özellikle İslâm edebiyat ve tarihi konusunda uzmanlığıyla bilinen, Hindistan'ın İlimler ve Bilimler Bakanı *Şeyh Şibli en-Nu'mânî* gibi bazıları bize doğrudan doğruya özel mektuplar yazarak kaynakların belirtilmesi gerektiğini açıkça bildirdiler. Bu değerli şahsiyet, birinci cildin yayımlanması üzerine bendenize hitaben takdirlerini belirtirken, kaynakların açıklanmasının önemini ve gereğini mektubunda şöyle ifade ediyordu:

'Medeniyyet-i İslâmiyye Tarihi adlı kitabını büyük bir arzu ile aldım ve okudum. Kitabın konusu bence özellikle önemlidir. Her kime gösterdim ise takdir etti. Kitabınızın Urdu diline tercüme olunacağından ve tüm İslâm ülkelerinde genel kabul göreceğinden şüphe yoktur. Yalnız bir noktada görüş bildirmeme izin veriniz; Kitabı yazarken kaynakları kitabın başında kısaca belirttikten sonra her bölümde ayrıca belirtmemek yöntemini kullanıyorsunuz. (dipnot göstermiyorsunuz) Ancak bu durum birçok sakıncaları davet eder. Bu şekilde, Avrupa müsteşriklerinden bir çoğunu gördük ki, bir buluş ve yeniliği Araplara

mal ederler. Biz de buna dayanarak övünç ve gurur duyarız. Fakat daha sonra inceleyip araştırınca bunların, gerçeklerden uzak, yalnızca hayalden ibaret olduğunu görürüz. Onların yalan söylemek istediklerini iddia etmiyoruz. Ancak, hatalı sonuç ve yorumlara ulaştıklarını söylemek istiyoruz. Şu durumda yazdıkları şeylerin kaynaklarını göstermiş olsalardı, bizim için gerektiğinde müracaat etmek kolay olacaktı. Bunun dışında, tarih kitapları doğruluk ve güvenilir olma bakımından eşit değildir. Alıntı yapılan yer belirtilmezse kaynağının ne kadar güvenilir olduğu doğa olarak anlaşılabilir.’

Tüm bu nedenlerden dolayı, II. cildi yazmaya başladığımızda, daha önceki düşüncemize dönerek –kitapların adını, cildini, sayfasını yazmak suretiyle- alıntılarını sayfaların altına yazmayı uygun bulduk. Gereksiz yer işgal etmemek için kayıtların elden geldiğince kısa olmasına dikkat ettik. Dipnotlarla uğraşmanın ek bir zahmet ve çaba gerektirdiği açıktır. Bu cildi okumadan önce sayfaları alelade çevirseniz bile yazarken çektiğimiz zahmetin derecesini anlarsınız. Özellikle bu konuda ilk yazılan eser olduğu da unutulmamalıdır. İslâm Uygarlık Tarihi halk için yazılmış bir eğlence, fıkra, hikâye, roman vs. kitabı değildir. İslâm uygarlığının doğuş, yayılış ve gerileme sebeplerini açıklayan, tarihsel, toplumsal ve sosyal olaylar üzerinde duran, olayların birbirleriyle olan ilgi ve bağlantısını sebep-sonuç bağlamında ele alan felsefi değerlendirmeleri de içeren bir eserdir. Bu nedenle konunun uzmanları vs. diğer aydınların da okuyacağı bir kitaptır. İslâm tarihi alanında bugüne kadar yayımladığımız romanlar aziz okuyucuların zihinlerini bu tarihi inceleyip anlamaya hazırlamıştı. Birtakım aşk ve gönül ilişkilerinin de yer aldığı, söz konusu romanlardan sonra, şimdi kaynaklara dayanan gerçek İslâm tarihi ve uygarlığını yazıyoruz. Daha önce de söylediğimiz gibi, bir milletin tarihi, o milletin yalnızca savaş olaylarından ibaret değildir. Milletinin doğuş ve gelişimi, devlet ve hükümet biçiminde yapılması, mali durumu ve zenginliği, bilim ve kültürü, edebiyat ve gelenekleri, medenî kanunları gibi tarihsel durumlarının sonuçlarıdır. Bir başka deyişle ‘uygarlık tarihidir’. Her uygarlığın

ilk bakışta göze çarpan yönleri olduğu gibi, ancak dikkatli araştırma ve gözlemlerle fark edilebilecek birtakım özellikleri de vardır. Uygarlıkların ilk bakışta görünen yüzü, ortadaki refah ve zenginlik, ihtişam, bilim, edebiyat, sanayi, ticaret, sosyal yapısı, gelenek ve görenekleridir. Araştırmayla ortaya çıkan gerçekler ise uygarlığın, halkına ve tüm insanlığa getirdiği sadet ve huzur, açlık ve yoksulluk gibi olumlu veya olumsuz sonuçlardan oluşur. Bir ülkenin refah ve zenginliğinden söz edebilmek için, söz konusu zenginlik ve gelişmişliğin kaynaklarını, nedenlerini, her devrin kendine has gelişmişliğini, gelir ve servetin bireyler arasında adil dağıtılıp dağıtılmadığını, devlet yöneticilerinin tutum ve davranışlarını inceleyip araştırmak gerekir. Ülkenin bayındırlık durumu da bu konuya dahil edilmelidir. Bilindiği üzere, İslâm devleti zenginlik ve refah açısından en yüksek noktaya Abbâsiler devrinde ulaşmıştır. Konumuz yalnızca söz konusu refah ve zenginliğin tanımlanması ve nitelendirilmesi ile sınırlı olsaydı, toplanan paralardan beytül mâle ne miktar ayrıldığını, gerek halifelerin ve gerek emrindekilerin nasıl zenginlik ve israf ile vakit geçirdiklerini, o servetin kaynaklarını belirtmekle yetinirdik. Fakat biz konuyu bu şekilde yüzeysel olarak ele almayacağız. Gereken araştırma ve değerlendirmeleri yaparken olayların sebep ve sonuçları üzerinde duracak, bu sebeplerin kök ve etkilerini zaman ve mekân açısından belirlemeye çalışacağız. Bununla beraber şu noktaya dikkat edilmelidir: İslâm ülke ve toprakları ile yönetim ve hükümetleri birbirinden ayırmak gerekir. İslâm devleti veya hükümeti yöneticilerden oluşan idari bir yapıdır. İslâm ülkesi ise bütün ülke topraklarıyla üzerinde yaşayan halkı içine alır. Bu nedenle refah ve zenginlikten söz ederken hükümetle ülkeyi birbirinden ayırıp, zaman ve yer unsurunu da göz önüne alarak incelemek gerekir. İslâm ülkesinin zaman ve devre göre farklılık gösteren mali durumunu daha iyi anlayabilmek için de, Hz. Muhammed zamanından başlayarak, sırasıyla Raşid Halifeler, daha sonra Emevî ve Abbâsiler dönemlerine geçeceğiz. Her devri kendi içinde bölümlere ayırarak kendi özel durum ve özellikleri açısından tahlil edeceğiz.”

Corcî Zeydân bilim ve kùltùre ayırdığı üçüncü cildini de yayımladıktan sonra, İslâm devletlerinin siyasi ve idari teşkilatını ayrıntılarla ele aldığı dördüncü cildinin önsözünde o güne kadar kendisine ulaşmış tepkilere işaret eder. Kitabının gerek İslâm gerekse Batı dünyasında tahminlerin ötesinde bir ilgiyle karşılandığını, gazetelerde makaleler yayımlandığını, kendisine önemli bazı bilim adamlarından övgü dolu mektuplar geldiğini belirttiikten sonra, kitabın henüz tamamlanmadığı halde Hintçe, Farsça, Rusça ve İngilizce'ye çevrilerek yayımlandığından söz ediyor. Tüm bu ilginin kendisinin çalışma azmini daha da körüklediğini, yaptığı araştırma ve çabaların “keçi boynuzundan şeker çıkarma” gibi oldukça zahmetli bir iş olduğunu belirtmiştir. Bunun nedeni de geleneksel İslâm tarihlerinin olaylar arasında bağlantı kurmadan, yorum yapmadan olayları olduğu gibi yalın bir şekilde anlatmaları olarak gösterir. Ancak onlara haksızlık yapmamak için de şöyle der:

“Olayların tahlil ve eleştirisi bazı halifelerin sözlerini yalanlama veya çürütmeye, bazı mezheplerin yanlışını çıkarma ve yerilmesine neden olacaktı. Oysa bu tarihçiler dine ve din adamlarına saygıdan dolayı bundan sakınıyorlardı.”

Beşinci ve son cildinde de:

“Cenab-ı Hakk'a hamdolsun ki, üzerimize aldığımız bu araştırma ve incelemeyi, ortaya çıkması doğal olan bunca sıkıntı ve güçlüğe rağmen tamamlamayı başardık” dedikten sonra, konuların çokluğu, çeşitliliği ve birbirleriyle ilişkisinden dolayı, bazı yerlerde zorunlu tekrarlar yaptığını belirtir. Bunu konunun daha iyi anlaşılması ve okuyucunun önceki ciltlere dönmeden de konuyu kavramasını sağlamak için yaptığını söyler.

Çevirmenin Önsözü

A. Eser Hakkında Kısa Bir Değerlendirme

Günümüzde adı, özellikle modern Arap edebiyatı ve tarihi alanında iyi bilinen Corcî Zeydân'ın, Arapça olarak kaleme aldığı ve beş ciltte tamamladığı *Târihu't-Temeddüni'l-İslâmî* (I-V, Kahire 1902-1906) adlı kitabını *İslâm Uygarlığı Tarihi* adıyla iki büyük cilt olarak hazırlamış bulunuyoruz. Orijinal kitabın ilk iki cildinin tamamı ve üçüncü cildin yarısı bizim kitabımızın birinci cildini, kalan bölümler de ikinci cildini oluşturmuştur.

Günümüz İslâm dünyasında artık standart bir İslâm tarihi konumunda bulunan, bu kitabında Zeydân, esas olarak; İbnü'l-Esîr, İbn Haldun, İbn Hallikân, Makrîzî, Belâzurî, Ebu'l-Fidâ, Makkarî, Fahrî, Mesûdî, Suyûtî, Yâkut, Egânî, Râzî, Zemahşerî vs.'nin eserleri gibi orijinal İslâm tarihi kaynaklarının yanında Batı dillerinde yazılmış Gustave Le Bon, A.V. Kremer ve Goldziher gibi ünlü şarkiyatçıların eserlerinden yararlanmış ve onların bilimsel yöntemlerinden etkilenmiştir. İslâm tarihini geleneklerin aksine, yalnızca savaş ve fetihler tarihi olarak aktarmakla yetinmemiş, kültür ve uygarlık tarihi olarak ele almış ve Batı'nın bilimsel teknikleriyle yorumlamıştır.

Amaç yalın olarak olaylar değil, olayların neden ve sonuçlarıdır. Bu yeni yaklaşım ve yorumlar, Doğu ve Batı dünyasında ciddi yankılar uyandırmış, kitap yayımlanır yayımlanmaz çeşitli dillere çevrilmiş, lehinde ve aleyhinde çeşitli makaleler yayımlanmıştır.

Zeydân'ın özellikle Arap dünyasında çok okunan bir yazar olmasının en önemli nedenlerinden biri doğduğu ve yaşadığı ortam ve çevreden kaynaklanır. O, dar gelirli, sıradan bir ailenin çocuğu olarak halkı ve sorunlarını, isteklerini, inançlarını ve duygularını yakından bilen ve yaşayan bir insandır. Küçük yaştan itibaren babasının lokantasında çalışmak zorunda kalması sonucu toplumla haşır neşir olması, sonraki yıllarda Mısır'a yerleşip, uzun yıllar gazetecilik ve yazarlıkla uğraşması sayesinde, Arap toplumunun her tabakasını yakından tanıma fırsatını bulmuştur. Bu birikimin sonuçları onun diline ve kalemine de yansımış, kolay anlaşılır, sade ve akıcı bir üslup geliştirmiş ve bunu da eserlerinde başarıyla kullanmıştır.

Günümüze kadar değerini koruyan ve yaygın olarak yararlanılan bu eserde; İslâm tarihi uzmanlarınca tenkit edilebilecek görüş, düşünce ve yorumlar dışında (ki, bu ayrı bir makale konusudur) ilk bakışta birkaç eksiklik veya eleştiri noktası dikkat çekmektedir:

1. Orijinal kaynaklar kullanırken çeşitli rivayetler arasında yapılan tercihlerdir. Zeydân'ın kitabına aldığı bu tür bilgilerden bir kısmı tarihçilerce "isrâiliyât" adı verilen, güvenilirliğinden kuşku duyulduğu için ihtiyatla kullanılan bilgilerdir. Ancak yazar, kitabını günümüz imkân ve kaynaklarıyla yazmış olsaydı, kuşkusuz daha değişik bir uygarlık tarihi ortaya çıkardı.

2. Yaşadığı devrin ve ülkenin siyasi gelişmelerinden etkilenmesi nedeniyle, Osmanlı idaresine karşı duygusal ve olumsuz yaklaşımıdır. Bir Arap milliyetçisi olarak Türkler konusundaki değerlendirmelerinde zaman zaman yanlı yorum ve tesbitlerde bulunmuştur. Doğubilimcilerin Türkler konusundaki klasik yaklaşımlarından o da kurtulamamıştır.

3. Eserin planı ve düzeniyle ilgili olan bir kusurdur. Bu,

kendisinin de son ciltte itiraf ettiği gibi, kitapta yapılan tekrarlar ve plandaki düzensizliklerdir. Bunun en başta gelen nedeni de, eseri kaleme almadan önce yeterli ve ayrıntılı bir kaynak araştırması ve ön çalışma yapma fırsatı bulamamış olmasıdır. Bu husus birinci eleştiri noktasının da nedenlerinden biridir. Aslında, o güne kadar herhangi bir İslâm tarihçisinin göze almadığı bu derece kapsamlı bir proje bir ekip işi olarak ele alınmalıydı. En az on dört asırlık bir zaman dilimini, devletleri ve uygarlıklarını yüzlerce orijinal kaynaktan araştırmak ve birkaç yıl içinde beş cilt halinde kitaplaştırmak, kuşkusuz yetenek ve kapasiteden öte büyük bir sabır ve çabanın sonucudur. Yazar çalışmaları sırasında yeni kaynak ve belgelere ulaştıkça kitabın planında bazı değişiklikler yapmak zorunda kalmış, kitabın hacmini büyütmüş, ayrıntılara girmiş, bunun doğal sonucu olarak da bazı tekrarlardan kaçamamıştır. Bunda yukarıda belirttiğimiz, projenin ağırlığından kaynaklanan nedene ek olarak, yazarın gazetecilik geçmişi ve alışkanlıklarının önemli payı olduğunu da düşünmek gerekir. Gazeteciliğin ve günlük yazı yazmanın bir gereği olan, çabuk karar verme, sürekli olarak konu ve plan değişikliği yapma, okuyucunun dikkatini çekecek cümle ve klişeleri tekrarlama gibi alışkanlıklardan bazen kendini alamamıştır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Zeydân'ın hedefi, içinde aydınların da bulunduğu geniş halk kitlesidir. Bu nedenle onun kitabına, bilimsel kriterleri ve orijinal kaynakları olabildiğince kullanan, ancak bilimsel yöntemlere çok katı bağlanmayan, okunması zevkli, öğretici, geniş kapsamlı, ansiklopedik, sorugulayıcı ve eleştirel, popüler bir uygarlık tarihi kitabı denilebilir. Aslında Zeydân, yazmış olmak için değil, okunmak için yazmıştır. Anlaşılması zor birçok konuyu herkesin anlayabileceğı bir biçime sokarak, akıcı ve anlaşılır bir dille aktarmayı başarmıştır.

Zeydân'nın kitabını genel olarak değerlendirdiğimizde öznel tesbit ve yorumların çok da abartılacak kadar olmadığına sanıyorum okuyucular da katılacaktır. Ayrıca önemli gördüğümüz yerlerde yaptığımız açıklamaları dipnotlarla belirtmeye özen

gösterdik. Çeviriyi yaparken kaçınılmaz olan bazı kelime ve terimlerin sadeleştirilmesinden kaynaklanan küçük değişiklikler dışında, yazarın metnine müdahalede bulunmadık.

Corcî Zeydân'ın eseri, bir yüzyıldan beri gerek tarihçiler gerekse İslâm tarihi ve uygarlığıyla ilgilenenler için vazgeçilmez bir başvuru kaynağı olmuştur. Yazılışından hemen sonra bazı ciltleri İngilizce, Rusça, Urduca ve Farsça dillerine çevrilen eser, Zeki Mugâmiz (veya Magâmiz) tarafından da Osmanlıca'ya çevrilmiştir. Kitabın ilk iki cildi, (H. 1327-28/M. 1909-1910) yıllarında Ahmet Cevdet ve Zeki Mugâmiz tarafından İkdam matbaasında, üçüncü cildi (H. 1328/M. 1910) yılında yine aynı matbaada İlyas, dördüncü ve beşinci ciltleri, (H. 1329-1330/M. 1910-11) yıllarında yine İlyas tarafından Kanaat matbasında basılmıştır. Yayınlanır yayımlanmaz yalnızca Osmanlı aydınlarının dikkatini çekmekle kalmamış, lehte ve aleyhte çeşitli tepkilerle karşılaşmıştır. Bu eleştiriler arasında dikkat çekenlerden biri, yazar Corcî Zeydân'nın da önsözde bahsettiği gibi; Şibli en-Nu'mânî'nin eleştirisidir (*el-Menar*, XVI, 1912, s. 58-67). Özellikle ilk ciltte kullanılmayan dipnotların eksikliği üzerinde yoğunlaşan bu eleştiri yazar tarafından da olumlu ve yapıcı bir eleştiri kabul edilmiş ve ikinci ciltten itibaren kullanılan kaynaklar dipnotlarla belirtilmiştir.

Oldukça kapsamlı ve ayrıntılı bilgilerin yer aldığı, dördüncü cilt, yayımlanmasının hemen ardından *Umayyads and Abbassids- Being the Fourth Part of Jurji Zaydan's History of Islamic Civilization* adı altında tanınmış İngiliz oryantalist D.S. Margoliouth tarafından İngilizce'ye çevrilmiş ve 1907'de Londra'da yayımlanmıştır. Aynı çeviri 1981 ve 1994'te Hindistan'da, 1987'de de Londra'da ikinci kez yayımlanmıştır. Zeydân bu eserine *al-Arab kabl al-İslâm* (1908) adında tamamlanamamış bir ek de yapmıştır.

Kitap, Cumhuriyet döneminde de başta ilahiyat fakülteleri olmak üzere dinî eğitim yapan kurumlar için ders veya başvuru kitabı olarak kabul edilmiştir. İlk kez, 1976-78 yılları arasında, İstanbul'da Üçdal Neşriyat tarafından Zeki Mugâmiz'in Osmanlıca çevirisinden, yeni yazıya aktarılarak yayımlanmış-

tır. Ancak üzerinde ek bir çalışma yapılmadan sadece transkribe edilen ve beş cilt halinde basılan bu eserin piyasada mevcudu kalmadığı gibi, sadeleştirilmeden yapılan bu çeviriyi günümüz neslinin anlaması çok zordur. Söz konusu bu çeviride özellikle yabancı kelime ve terminolojilerin okunuşunda önemli yanlışlıkların yapılmasının yanında, kitabın Osmanlıca çevirisinde yer alan bir kısım Arapça şiir ve bölümler de atlanmıştır.

B. Corcî Zeydân, Yaşamı ve Eserleri

Corcî B. Habîb Zeydân (Circî, Jirji veya Jurji Zeydân), 14 Kasım 1861'de fakir bir Ortodoks ailenin çocuğu olarak Beyrut'ta doğmuş ve yaşamının büyük bir kısmını geçirdiği Kahire'de 21 Ağustos 1914'te ölmüştür.

Başta maddi sorunlar olmak üzere, çeşitli nedenlerden dolayı, çok düzenli bir eğitim görememiş ancak kendi kendisini yetiştirmiş olan Zeydân, Avrupa Rönesansı'nı örnek alan Arap "tenvir-aydınlanma" hareketinin öncülerinden kabul edilir.¹ Arapların *el-Nahda* dedikleri bu uyanış dönemi 19. yüzyılda başlamıştır. Arap ülkeleri arasında Mısır, Batı uygarlığına yönelen ilk ülke olmuştur. Bu bağlamda modern okullar açılarak, kütüphaneler kurulmuş, uygun bir çeviri faaliyeti başlatılmıştır. Mısır'da *Batılılaşma* hareketini başlatanlar Lübnanlı ve Suriyeli Hıristiyan Araplardır. 16. yüzyıldan beri Batı okullarında eğitim görmüş bir Hıristiyan aydın kuşağı yetişmişti. 1822'de Mehmed Ali Paşa'nın Bulak'ta kurduğu matbaa bu alanda çok önemli bir rol oynamıştır.

Aydınlanma hareketi bağlamında, Lübnanlı şair ve yazarlar yeni bir edebiyat dili oluşturmaya başladılar. *Mecma'ül-Bahreyn* (1850) adlı eseriyle Nazif bin Abdullah el-Yazıcı (1800-

---

1 Zeydân'ın yaşamı ve eserleri konusunda ayrıntılar için bkz. Corcî Zeydân, (ed. Muhammed Harb), *Mısır al-Osmâniyye, Al-âfâk al-arabiyye*, (Kahire 2002), 5-37. İgn. Kratschkowsky, "Circî Zeydân", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB, (İstanbul 1988), III, 194-195.; Muharrem Çelebi, "Corcî Zeydân", *DIA*, (İstanbul 1993), VIII, 69-71.